

О.Мовчан

***ІЛЮЗІЯ “ОРОБІТНИЧЕННЯ” РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ:
РАДЯНСЬКИЙ МІФ ПРО КЛАСОВИЙ КОНТРОЛЬ
“ЧЕРВОНИХ” ПРОФСІЛОК.***

Поряд із ідейно-виховною роботою іншим важливим напрямком діяльності радянських профспілок у галузі культури було здійснення ідеологічного контролю за професійною діяльністю інтелігенції у сфері науки, освіти й мистецтва, а також за культурною самодіяльністю членів виробничий професійних спілок. Згідно з міфами радянської історіографії про провідну роль робітничого класу в духовному житті радянського суспільства та про політику пролетаризації радянської культури, він здійснювався під гаслом класового контролю.

В запропонованій читачеві статті робиться спроба показати реальну мету проведення цього контролю. Проблема розглядається на основі аналізу діяльності професійних спілок у галузі освіти, науки, літератури, театрального та кіномистецтва, фізичної культури та спорту. Враховуючи дослідження цієї проблеми у радянській історіографії¹, з комплексу питань, пов'язаних із здійсненням політики “пролетаризації” радянської культури, для вивчення обрано такі, що раніше не вивчалися — про участь профспілкових органів у придушенні культурної самодіяльності робітників та в застосуванні репресій щодо опозиційно настроєної інтелігенції. Головна увага автора зосереджена на подіях другої половини і особливо кінця 20-х років, коли влада висунула гасло походу робітників за здійснення “культурної революції”.

Контроль “за дотриманням класової лінії” визначав мету діяльності професійних спілок у всіх сферах освіти, науки і мистецтва. Найбільш “рельєфно” він проявився у галузі освіти, оскільки боротьба за утворення пролетарської культури розпочалася з боротьби за писемність та освіченість мас. У загальноосвітній школі, яка була ближче до мас, політика “пролетаризації” не зустріла таких ускладнень, як у вищих учбових закладах, де її не підтримали ні студенти, ні викладачі. Для проведення цієї політики у вузах належало докласти чимало зусиль.

Політика “відкритих дверей”, яка проводилась у добу воєнного комунізму, надавала можливість будь-якому громадянину навчатися у вузах. Але вона не призвела до збільшення чисельності студентів пролетарського походження, які б підтримали політику пролетаризації вищої школи. “В багнети” зустріли класову політику вузівські викладачі.

Реформування вищої школи розпочалося з утворення групи підтримки серед студентства, яке було зацікавлене в утиску владою професорської опозиції. Важелями пролетаризації студентства служили професійні спілки. Якщо первинні профспілкові органи висували з робітничого середовища кандидатів для позаконкурсного планового прийому до вузів, що був запроваджений у 1921 р., то представники губернських відділів професійних спілок, яких вводили до складу приймальних вузівських комісій разом із представниками губкому партії або губернської партійної контрольної комісії, профосу (відділу професійної освіти наркомосу) та відповідальними працівниками вузу*, здійснювали контроль за зарахуванням висуванців до вузу². Крім того, делегати губернських відділів професійних спілок працювали поряд із представниками державних та партійних органів, комітетів комуністичного студентства у складі перевірочних комісій, які проводили щорічні чистки студентів від “соціально чужих елементів” та хвостистів, які погано навчалися³. Хід та наслідки цих чисток розглядалися на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У⁴.

Завдяки зусиллям професійних спілок частка робітників серед студентської молоді збільшилася з 1920/21 по 1923/24 навчальний рік з 6,8 до 15,6%⁵, а в 1926/27 р. — вже до 24, 4%. Надаючи різноманітні пільги пролетарському студентству,

---

* На рівні ВУРПС профспілки делегували свого кандидата до Центральної комісії у справах студентства, як і представники ЦК та ЦКК КП(б)У, а також ЦК ЛКСМУ.

правляча партія створювала групу підтримки у вищій школі. Спираючись на цю групу, вона намагалася керувати студентським рухом. Однак малоосвічені пільговики не мали авторитету ні серед студентів, які отримали студентський статус завдяки набутим знанням, ні серед викладачів. Це показали вибори студентських комітетів, проведені у 1921 р., коли до їх керівництва потрапили студенти непролетарського походження з високим рівнем загальноосвітньої підготовки. Оскільки настрої студентів були далекими від бажаних для влади, до початку нового навчального року Головпрофос (Головний комітет професійної освіти при Наркомосі), який керував вищою школою, “був вимушений трохи, — як обережно зазначалося в журналі “Студент революції”, — обмежити свої демократичні наміри і допустити до будівництва вищої школи лише радянські елементи, яким дорогі інтереси радянської влади”. Тобто органи освіти взяли курс на пролетаризацію студентського руху адміністративним шляхом.

Альтернативними органами незалежних студентських комітетів, яким правляча партія збиралася надати повноваження керівництва студентським рухом, мали стати прорадянські організації класового характеру — студентські секції професійних спілок. Ідея утворення студентських органів за зразком одержавлених професійних спілок активно популяризувалася на сторінках радянських студентських видань. “Якими ми мусимо і повинні уявляти студентські організації в даний момент? Взагалі і в цілому — як організації виробничі, які ставлять своєю метою покращання виробництва даного вузу, розширюють і поглиблюють його на користь загального державного будівництва,” — як ідею профспілкового будівництва у вузах пропагував автор статті “Студентські організації, їх еволюція і перспективи” М. Мельников у журналі “Студент революції” в 1922 р.⁶

Стаття Н. Вагранського “Наслідки і перспективи роботи студентських організацій”, надрукована через рік у цьому ж журналі, пояснювала шляхи реорганізації студентських комітетів в органи професійних спілок. У статті, яка мала стати керівництвом до дії для пролетарського студентства, вказувалося на необхідність організації не самостійних профспілкових студентських організацій, а осередків численних професійних спілок, які мали своїх висуванців у вузах. “Існуючі студентські комітети мусять бути реорганізованими. Під них належить підвести спілкову базу і зв’язати їх з ГРПС (губернськими радами професійних спілок. —

Авт.). Базою студкому є профсекція і секція студентів незаможних селян. Профсекція вузу тієї чи іншої спілки обирає комітет секції або уповноваженого (в залежності від чисельності профсекції) ... Єдиним загальностудентським органом у вузі мусить бути виконавче бюро, яке обирається на пленумі бюро секцій або на загальному зібранні об'єднаних секціями членів. Паралельне існування виконкомбюро і студкому (який до того обирався всім студентством), як показав досвід нічого, окрім шкоди, не дає. З осені 1923 р. пропонувану уніфікацію слід провести у всіх вузах⁷.

Досить чітко пояснювалися і завдання утворення студентських профспілкових осередків — не тільки захист інтересів студентів, а й сприяння пролетаризації вищої школи — зміні методів викладання та роботи “в напрямку зв'язку школи з виробництвом, сполучення освіти з виробничою працею”⁸. Через виконавчі бюро учасникам профспілкових секцій пропонувалося брати участь у роботі предметних, приймальних, стипендіальних та інших комісій вузів, а для координації академічної роботи утворювати постійні студентські наради або ради⁹.

Ці пропозиції були затвердженні в “Положенні ВЦРПС про студентські організації”, опублікованому в січні 1924 р., щоправда про студентські ради та наради в ньому вже не згадувалося. Їх мусили замінити академічні секції виконавчих бюро, яким надавалося право представництва в радах вузів та Головпрофосі¹⁰.

Організація профспілкових секцій у вузах розпочалася на початку 1922 р. Контроль за її проведенням здійснювали уповноважені губвідділів галузевих спілок, що об'єднувались у спеціальні центри при губернських радах та Південбюро ВЦРПС¹¹. В 1924 р. уповноважених по роботі у вищій школі замінили бюро студентських профсекцій при губернських відділах та губернських радах професійних спілок.

19 червня 1922 р. оргбюро ЦК КП(б)У запропонувало бюро профспілок України “посилити роботу по організації профсекцій з тим, щоб підготуватися у можливо короткий строк до проведення в життя постанови про розпуск студкомів”¹². Заміна загальностудентських комітетів організаціями класового характеру, до яких допускалися лише члени професійних спілок та комітетів незаможних селян, розпочалася в 1923/24 учбовому році. Ліквідація студкомів дозволялася лише тоді, коли профсекції та секції студентів незаможних селян охоплювали впливом більшість студентства.

Контроль за студентськими профсекціями шляхом фінансування їх діяльності та персонального затвердження членів здійснювали бюро студентських профсекцій при губернських відділах професійних спілок¹³. Незважаючи на сувору “фільтрацію”, до складу профсекцій потрапляли студенти, приймати яких заборонялося. Для їх виявлення протягом 1921-1924 рр. проводилися щорічні перевірки складу профсекцій¹⁴. Бюро пролетарського студентства при губернських відділах професійних спілок, за рішенням першої Всесоюзної наради пролетарського студентства, були скасовані у квітні 1924 р. у зв'язку з виконанням покладених на них завдань, пов'язаних із організацією студентських профсекцій. Повноваження скасованих бюро передавалися до оргвідділів спілок¹⁵.

Наслідки одержавлення студентського руху при сприянні профспілкових студентських секцій, які отримали назву пролетстудів, підсумувала перша Всеукраїнська нарада організацій пролетарського студентства України, скликана з ініціативи Всеукраїнської ради професійних спілок восени 1924 р. Її учасники обрали керівний центр студентської молоді України – Центральний комітет пролетстудів при ВУРПС, затвердили організаційні засади студентського руху на принципах підпорядкування професійним спілкам¹⁶.

“Пролетаризація” студентського руху створила умови для придушення професорської опозиції за підтримкою студентських організацій. Представники виконавчих студентських бюро нарівні з ректором, політичним комісаром, що призначалися Головпрофосом, й представником профспілки Робосу (працівників освіти) працювали у складі комісій по заміщенню викладацьких посад. Опинившись під загрозою звільнення за політичними мотивами, викладачі були вимушені змиритися з політикою пролетаризації, що проводилася Наркомосом при сприянні пролетстудів. Констатуючи політичні зміни, які відбувалися у вузах республіки восени 1924 р., Головпрофос з гордістю повідомляв до ЦК КП(б)У: “Настрої у вищій школі радянські, гегемонія в руках робітничо-селянської студентської громадськості, професура почала всерйоз пристосовуватися до масової аудиторії”¹⁷.

Однак така ситуація склалася не у всіх учбових закладах. За наслідками обстеження, проведеного Центральним бюро пролетарського студентства України після першої Всесоюзної наради пролетстудів, у багатьох провінційних вузах ще діяли

студками, а профспілкові секції не були утворені¹⁸. Відповідно вплив викладачів на студентську аудиторію в таких учбових закладах був вагомим. Навіть у столичних вузах, де активно діяли прорадянські студентські організації, деякі викладачі наважувалися на критику радянської реформи вищої школи. Такі сміливці підпадали під репресії адміністрації та цькування пролетстудів і місцевкомів, які намагалися надати видимість громадського осуду “антирадянських” виступів “буржуазних” фахівців.

Так, у Харківському медичному інституті пролетстудівці тероризували професора Браунштейна, який висловлювався проти реформи медичної освіти і пільгового прийому до вузів робітників, а також проти організації профкому для студентів “як узурпатора волі студентських мас”, за автономію вищої школи та вибори ректорів. На спільному засіданні бюро комосередку, пролетстуду та профкому інституту за участю представника фракції правління спілки медичних працівників, що відбулося 19 грудня 1925 р., було прийняте рішення: в разі згоди вищих партійних органів на звільнення професора “дозволити профкому поставити на обговорення студентських організацій та загально-студентської сходки питання про поведінку професора Браунштейна. Резолюцією всіх цих обговорень мусить бути винесення масами недовіри професору Браунштейну, відмова від спільної з ним праці і вимога до правління та Головпрофосу про звільнення професора Браунштейна”¹⁹.

До придушення опозиційних виступів професорів поряд із студентськими організаціями активно залучалися профспілкові секції наукових працівників (СНП) профспілки працівників освіти, які почали утворюватися в Україні у 1922-1923 рр.²⁰ Однак на початку 20-х років влада ще не довіряла керівникам наукових секцій. Тому під час антибільшовицьких виступів професорів Харкова, Києва, Катеринослава, Донецька та Кам'янця-Подільського у 1922 р. ЦК КП(б)У надіслав директиву Південбюро ВЦРПС “Про контроль за діяльністю секції наукових працівників при спілці працівників освіти”, про обов'язок пильнувати за діяльністю вузівської та наукової інтелігенції²¹. Тому чистки вузів від опозиційно настроєних професорів проводилися поза участю СНП.

В 1929 р., напередодні нових репресій проти професорів “старої школи”, які за масштабами не поступалася кампанії 1922 р., на посади голів наукових секцій та місцевкомів спілки

Робос були висунуті працівники, які підтримували політику державної партії. Поряд із представниками пролетстудів та адміністрації вузів вони входили до складу комісії, які проводили політичні чистки викладацького складу учбових закладів. Радянські газети з пафосом повідомляли про участь професійних спілок у цькуванні професорів київських інститутів народного господарства (І. Кравченка, П. Кованька, М. Птухи), сільського господарства (С. Веселовського, О. Попова та ректора Ю. Мазуренка), а також багатьох інших вузів республіки²².

Кампанія викриття “педагогів-контрреволюціонерів”, тобто тих, хто ігнорував класові принципи освітньої політики, поширилася й на шкільні учбові заклади. Приводом до її організації послужили, надруковані в республіканському партійному органі “Комуніст”, статті про директора григор’ївської школи № 42 Валяшко, яка за прийом до школи дітей церковнослужителів та зберігання портрета засновника школи фабриканта Алексеєва була звинувачена в шкідництві.

Активну роль у проведенні цієї кампанії відігравали професійні спілки. Перша стаття “Політичний ворог у радянській школі”, що була опублікована 21 листопада 1929 р., схвалювала позицію місцевого відділення спілки Робос, яке підтримала рішення комісії соціального виховання про відсторонення Валяшко від педагогічної діяльності та позбавлення її профспілкового членства, незважаючи на протести учнів, батьківського комітету та робітників-комуністів — членів комітету сприяння школі. Зрозуміло, що стаття, надрукована в центральному органі ЦК КП(б)У, визначала позицію, яку мусили зайняти партійні, держані та профспілкові органи щодо “відступників” від комуністичної ідеології та політики пролетаризації.

Наступна стаття, що з’явилася 27 листопада під назвою “Позбавимо радянську школу Валяшок”, вже містила чітко сформульовані настанови — заклик до Наркомосу УСРР провести протягом місяця перевірку навчальної і громадсько-політичної роботи в школах, а до профспілок — посилити громадський контроль за діяльністю педагогів та зміцнити зв’язок школи з виробництвом шляхом висування на завідування школами у робітничих районах робітників з виробництва.

Завдяки під’юджуванню властей, кампанія викриття класового шкідництва набула характеру масового психозу. Під репресії потрапляли фахівці “чужого соціального походження” або ті, хто мав дореволюційний стаж роботи, незалежно від політичних

поглядів як у минулому, так і в сучасному. Їх знімали з роботи й виключали зі спілки як потенційних ворогів. За оцінкою ВУКу Робос “окремі прояви ворожих течій учителів ... переносилися на все вчительство і його стереотипною оцінкою були вислови, що “всі вчителі — петлюрівці, сволота, шкурники, інтелігентська сльота, шваль і т.п.”

Репресивна політика уряду викликала обурення педагогів, які зверталися зі скаргами до профспілкових органів. Останні не бажали або були неспроможні захисти їх права. Намагаючись постфактум виправдати свою позицію, ВУК Робос у зверненні до органів прокуратури від 15 жовтня 1930 р. перекладав усю провину за репресії проти учителів на судові органи. Він писав, що спілка Робос, “перетворилася дійсно тільки в реєстратора подій, що відбуваються, замість активної масової роботи і охорони законних прав учительства”, оскільки “нарсуди виносили вирoki без слідства та розгляду”, і тому не було жодного випадку, коли б винних у порушення елементарних прав сільського учительства було покарано²³. ВУК Робос згадував про необгрунтоване рішення Тульчинського окружного суду стосовно засудження учителів залізничної школи Південно-Західної залізниці (ст. Вапнярка) до вищої міри соціального захисту із заміною 10 роками суворої ізоляції, рішення, яке він намагався безрезультатно опротестувати протягом року, і яке при повторному розгляді у 1930 р. було скасоване за відсутністю складу злочину²⁴.

Щоб врешті-решт призупинити свавілля та беззаконня, VII Всеукраїнський з'їзд спілки в березні 1929 р. записав у своїй резолюції: “Звільнення працівників освіти може бути допущеним тільки за наявності причин, передбачених законом, і повинне бути здійснене в суворо передбаченому порядку”.

Соціальна незахищеність учителів призводила їх до апатії, “втрати віри в свою працездатність, у захисну функцію спілки і навіть потребу спілки”, — так визначав ВУК Робос моральний стан освітян наприкінці 20-х років. Соціальні чинники й, насамперед, класова політика спричиняли випадки самогубства вчителів, особливо у сільській місцевості. Типовими стали втечі сільських педагогів до міст або перехід на роботу до кооперації чи господарських органів²⁵.

Не залишалися поза сферою ідеологічного контролю і наукові заклади. Апофеозом класової політики стало звеличування в засобах масової інформації контролю робітників-виробничників за виборами ВУАН, проведеними в 1929 р. Намагаючись видати

інсинуації влади за ініціативу робітників, а порушення демократичних принципів формування ВУАН за видатне явище у суспільному житті, “Культробітник” — орган культвідділу ВУРПС з гордістю повідомляв: “Робітники виявили велику зацікавленість до цих виборів, ...цілими групами відвідують академію та її президента професора Заболотного (Червонопрапорний завод, ГЕМ та інші підприємства), звертаються до нього з низкою питань щодо політичної диференціації академіків, наукових і видавничих планів, життя всередині академії, виборів тощо. І академік Заболотний їде на підприємство і виступає з доповідями про роботу академії”²⁶.

Чимало зусиль доклала влада й до підпорядкування власному впливу інженерно-технічних сил країни. Історія придушення коаліційної незалежності наукових товариств технічної інтелігенції досліджена в дисертації Г. Касьянова про інженерно-технічні секції профспілок²⁷. Проте проблема одержавлення наукових медичних товариств у вітчизняній історіографії не досліджувалась.

У першій половині 20-х років це завдання покладалося на секції лікарів (ліксекції) професійної спілки медико-санітарних працівників (Медсанпраця або МСП), які мусили залучити до спілки Медсанпраця членів медичних товариств, що виникли ще до революції. Однак лікарі старої школи, як відмічав ВУК МСП, не бажали згуртовуватися для захисту своїх інтересів з іншими медичними працівниками. Крім того, вони вважали свою наукову діяльність “недоторканою, освяченою традиціями наукових товариств старого типу” й у випадку вступу про профспілки визнали свій зв'язок з нею формальним²⁸.

І Всеукраїнський з'їзд ліксекцій, що відбувся в травні 1926 р., дещо змінив тактику опанування лікарськими товариствами, враховуючи підготовку кадрів радянських фахівців. Він запропонував випускникам радянських вузів організувати при ліксекціях Медсанпраці наукові асоціації, ігноруючи вже існуючі, для того, щоб ці новоутворені з часом “проковтнули” традиційні.

Першим кроком на цьому шляху стала ухвалена секретаріатом ЦК КП(б)У 18 травня 1926 р. постанова комфракції ВУРПС про об'єднання діючих на Україні медичних товариств та наукових асоціацій, під егідою тих, члени яких входили до спілки Медсанпраця. Цим з'єднанням керував ВУК МСП з метою “зміцнення впливу спілки на широке коло наукових лікарських сил”, хоча формально об'єднані товариства були виведені з-під підпорядкування профспілки²⁹.

II Всеукраїнський з'їзд лікарських секцій, який відбувся в травні 1928 р., затвердив курс на об'єднання лікарів усіх спеціальностей у загальноміських медичних наукових організаціях, однак за умовою підпорядкування їх діяльності бюро лікарських секцій (БЛС) при окружних філіях профспілки МСП. Враховуючи наявність у ряді міст України поряд із новоутвореними при спілці товариствами більш впливових традиційних, члени яких відмовлялися від профспілкового членства*, з'їзд тимчасово дозволив у таких містах існування об'єднаних наукових організацій поза спілкою. Профспілкове керівництво їх діяльністю мало здійснюватися через представників бюро лікарських секцій або окружних філій спілки МСП, а також шляхом обговорення планів та звітів цих товариств на засіданнях правління спілки та БЛС³⁰.

Особливу увагу влада приділяла контролю за творчістю діячів культури, яка формувала не тільки естетичні вподобання, а й політичні настрої мас. Кульмінаційним етапом політики класового контролю за діяльністю творчої інтелігенції стало шефство фабрик і заводів над театральними колективами, поширене в 30-х роках. На десятиріччя раніше класова політика в закладах культури здійснювалася при сприянні Всеросійської спілки працівників мистецтв (Робмис), яка допомогла органам Головного політосвітнього комітету (Головполітосвіту) Народного комісаріату освіти (Наркомосу) контролювати ідеологічну спрямованість творчості літераторів, артистів і митців.

У добу воєнного комунізму Робмис ще мав можливість впливу на театральну та художню політику Наркомосу через представництво в цьому органі. Згідно з рішеннями III Всеросійського з'їзду професійних спілок, які мали законодавчу чинність, наркомати мусили полагоджувати з професійними спілками кандидатів на керівні державні посади.

Однак політичні працівники Наркомосу, не довіряючи спілці "буржуазних" фахівців, не рахувалися з постановою з'їзду, що викликало обурення керівників Робмису. На зборах членів цієї спілки, що відбулися в січні 1921 р. у Харківському драматичному театрі, уповноважений ЦК Робмису при Південбюро ВЦРПС С. Степняк, звертаючись до представників Головполітосвіту, виступив проти "відчуження мас від керівництва" мистецтвом. Він

---

* У таких містах як Кременчук та Полтава існувало по 2 наукових медичних товариства, а в інститутських містах (Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ) — до 10 організацій лікарів, не членів спілки "Медсанпраця",

звинуватив членів Головполітосвіти в “ігноруванні інтересів і прав Робмис при формуванні театральної та художньої політики” і запропонував членам спілки “впливати персонально, не тільки ідеологічно, на будівництво Головполітосвіти і його худ[ожнього] сектору”³¹.

Виступ Степняка підтримало Південбюро ВЦРПС. На знак протесту проти призначення членів колегії художнього сектору Наркомату освіти без полагодження з уповноваженим ЦК Робмису, Південбюро постановило “надати т. Степняку право відводу завідуючих через бюро ВЦРПС, членів колегії і завідуючих відділами худсектору”, а голові худсектору т. Грасісу висловити громадську догану за “нерозуміння значення профспілок у революційно-класовій боротьбі”. Категоричність цього рішення пояснювалася особистою образою керівників Південбюро на завідуючого Головполітосвітою Жигалко, який не бажав погодити конфлікт і не з’явився на засідання Південбюро³².

Не вдавалося Робмису встановити “належний вплив” і на діяльність Наркомату робітничо-селянської інспекції в галузі освіти і мистецтва³³.

Зневажливе й підозріле ставлення властей до профспілки працівників мистецтв визначалося класовою політикою держави. Профспілка Робмис, як і інші спілки службовців, вважалася організацією “другого сорту” порівняно зі спілками працівників, зайнятих у промисловому виробництві. Через політичну недовіру члени Робмису постійно зазнавали репресій з боку політпрацівників та керівників індустріальних спілок, особливо під час профспілкових та кадрових чисток, незважаючи на те, що правила проведення цих чисток розроблялися за участю представників Робмису³⁴. Так, у м. Радомислі Волинської губернії під час однієї із так званих “художніх фільтрацій” театральних колективів (скорочення за професійною непридатністю), що проводилися майже щомісячно, уповноважений губернської ради професійних спілок — у минулому робітник-виробничник, який очолював комісію по перереєстрації, заборонив приймати до спілки балерин як “аморальний елемент”, а при незгоді комісії з його рішенням загрожував “взагалі розігнати спілку”. Артист Шмаков, який повідомив ЦК Робмис про самочинство представника волинського губрадпрофу, скаржився, “що члени профспілки змушені робити все, що він схоче”³⁵.

Ставлення профспілкових працівників до художньої інтелігенції відбивало настрої робітничої громадськості, які формувалися

владою через засоби масової інформації. Уявлення про типові зразки пропагандистських кліше 20-х років, які тиражувалися засобами друку, надає вміщений у журналу “Червоний перець” анекдот про балерин під назвою “Активістки”: “Кажуть, що ми відсталий елемент. Але наші танці? Це ж той самий “жіночий рух” і всі ми від верстату”³⁶.

Класова політика викликала опозицію інтелігенції, яка проявлялась у формі пасивного опору. Розуміючи неможливість створення в таких умовах нової, соціалістичної культури, влада заявила про зміну ставлення до інтелігенції та спілок невиробничого характеру. На “необхідність рішучого перелому в ставленні до невиробничих спілок, піднесенні їх авторитету і роботи до рівня виробничих спілок” вказав IX з’їзд КП(б)У³⁷. Проблему недбалого ставлення індустріальних спілок та міжспілкових центрів до спілок невиробничого характеру розглянув III (1926 р.) пленум ВЦРПС. Пов’язавши її з “пережитками, які походять із старих, дореволюційних взаємин між робітниками й службовцями”³⁸, він відмовився визнати зумовленість проблеми класовою політикою більшовиків.

Попри деклараціям про зміну ставлення до спілок невиробничого характеру влади посилили ідеологічний контроль за професійною діяльністю їх членів, й залучили до його здійснення пролетарські спілки. Поряд із політосвітами та профспілкою Робмис їм належало проводити “класову лінію” в галузі освіти, науки й культури — контролювати репертуар театральновидовищних закладів та висувати на господарські та керівні адміністративні посади в цих закладах передовиків-виробничиків³⁹. Невдовзі такі форми ідеологічного контролю були визнані владою недостатньо ефективними.

В середині 20-х років на сторінках “Вестника работников искусств” обговорювалося питання про шляхи “оробітничення” театру шляхом залучення робітничої громадськості, використовуючи досвід Німеччини. Висловлювалися різноманітні думки, що узагальнювали експерименти театрального будівництва. Прихильники “Пролеткульту” захищали ідею розвитку самодіяльної творчості робітників за прикладом організації робітничих театрів у Німеччині. Цінителі професійного мистецтва пропонували підпорядковувати театральне виробництво запитам робітничої аудиторії через організацію пайових театральних товариств глядачів, які вони називали робітничими кооперативами. Однак усі учасники дискусії зауважували на необхідності перенесення

німецького досвіду на “російський ґрунт” із врахуванням радянської специфіки — “диктатури пролетаріату”.

М. Бистров у статті “Нові організаційні форми” популяризував експеримент роботи лєнінградського профспілкового (“Червоного театру” ЛГРПС*) та московського театру робітничої кооперації (театру робітничого палацу ім. Леніна), які були утворені в 1925 р. для “низового самодіяльного ідеологічного впливу на художнє виробництво” та для “задоволення запитів робітничих глядачів” на основі використання досвіду німецьких театрів, що існували на кошти пайових товариств. На відміну від звичайних театрів у так званих кооперативних, профспілкових було утворено такі керівні органи — мала і велика художні та методологічна ради. Мала художня рада, яка обиралася з працівників театру, вирішувала питання постановки вистав. Участь робітників у керівництві театрами здійснювалася через велику художню раду. На відміну від німецьких театрів до складу художньої ради радянських театрів допускалися делегати, обрані не аудиторією глядачів, а культкомісіями великих підприємств та бюро робкорів, тобто “ідеологічно підкуті” робітники. Члени великої художньої ради затверджували репертуар театрів та пропагували постановки в виробничих колективах. З’ясуванням запитів глядачів (організацією глядацьких конференцій та анкетними опитуваннями) займалася методологічна рада, яка, як і художня рада, діяла під контролем політпрацівника (представника губполітосвіти)⁴⁰.

Таким чином, ідея пайових товариств використовувалася для залучення робітничої громадськості до перетворення театрів в заклади художньої пропаганди. Від німецького зразку у більшовицькій моделі залишився без зміни лише принцип залучення коштів глядачів для фінансування театральної діяльності, яка стала засобом державної пропаганди, а не задоволення запитів глядачів.

Однак деякі діячі культури вважали навіть такі кооперативи ідеологічно небезпечними. Через рік після опублікування статті Б. Тихоновича на сторінках “Вестника искусств” з’явилася стаття М. Бистрова “Організація глядача”, яка пропагувала ідею “глядацької кооперації”, за визначенням автора, обмеженого, споживчого характеру. Тобто призначеної для “організованого споживання театральної продукції”. Автор статті наголошував на “небезпеці ідеологічного ухилу виробництва глядачів” у

---

* Ленінградська губерньська рада професійних спілок.

театральних кооперативах виробничого характеру. Він писав, що “в нашій державі виробництво — справа держави, а завдання кооперації — розподіл, тому відділи освіти повинні “господарювати”, а кооперативні відділи профспілок — організувати розповсюдження квитків та абонементів у робітничому середовищі”⁴¹.

Незважаючи на пропаганду ідеї зробітничення театрів, влада проводила політику їх одержавлення. Статті, надруковані органом Робмису, засвідчували, що ідеологічні органи не збиралися підпорядковувати театральний репертуар запитам робітничої аудиторії.

Організація “колективного споживання театральної продукції” шляхом розповсюдження театральних абонементів (продажу наперед із знижкою певної кількості театральних місць) у виробничих колективах, що в 1926 р. була випробувана в Москві, Ленінграді, Свердловську та Києві⁴², мала на меті примусове залучення робітників до театального мистецтва, а точніше — до споживання ідеологічної продукції у театральній обгортці. З цього приводу в журналі “Червоний перець” у 1927 р. з’явилася реприза: “Значить, без аншлагов. Сумно...”⁴³ Сумно — на думку артистів, але надійно — для ідеологічного виховання робітників.

Абонементна система, яку насаджували органи Наркомосу та професійні спілки, “не прижилася” на театальному ринці як не вигідна ні для театрів, ні для глядачів. Театри зазнавали збитків, оскільки культкомісії, яким театральні адміністратори залишали абонементи для розповсюдження, не могли їх повністю реалізувати, тому що робітники не були призвичаєні до відвідування театрів. Ті ж робітники, яких культкомісіям вдалося умовити на придбання абонементів, не повністю їх використовували і, як і театри, також залишалися в накладі.

В 1929 р. для врівноваження попиту і пропозицій на театальному ринку, за пропозицією профспілок, було створене “Бюро організації масового глядача”. Намагаючись залучити робітників до відвідування театрів, бюро влаштовувало масові кампанії по ознайомленню робітників з театральним репертуаром — так звані “тижневики відкриття театрів”. Під час тижневиків на виробництво відсилалися театральні бригади, які розповідали про завдання театру та демонстрували уривки з вистав. На спеціальних нарадах робітників при клубах та на підприємствах культвідділи професійних спілок виявляли постійних театральних глядачів, які мусили стати провідниками театральної політики партії в робітничому середовищі⁴⁴.

Враховуючи прорахунки попереднього року, ВУРПС запропонував профспілкам поступово відмовитися від абонементної системи на користь організації так званих закритих вистав для робітників, які організовувалися на замовлення великих виробничих колективів. Якщо в 1927/28 р. ці вистави, право на відвідування яких надавалося виключно членам певних виробничих колективів, складали 32% репертуару театрів, то у 1928/29 р. — уже 92%.

Вплив робітників на репертуар державних театрів мав здійснюватися за методами, що були апробовані в кооперативних робітничих театрах — через представництво робітників у художніх радах. Причому повноваження висуванців профспілок у художніх радах були розширені. Їм надавалося право корегувати постановку тієї чи іншої вистав та гру акторів. Однак, не цікавлячись театральним мистецтвом або усвідомлюючи свою некомпетентність, робітники-висуванці, які потрапляли до театральних рад, як і представники театральної адміністрації, несерйозно ставилися до участі в цих радах. Вони зневажливо називали художні наради апендицитами театрів або радами, з якими ніхто не радиться.

Діяльність художніх рад мала формальний характер. Вони рідко збиралися, а робітники ще рідше їх відвідували. Учасники рад не справлялися з покладеними на них обов'язками. Затверджували репертуар після початку репетиції п'єс, не контролювали режисуру та гру акторів, рідко обговорювали вистави з глядачами. Як зазначалось у статі Л. Балабана “Соціальне замовлення на театри”, опублікованій у журналі “Культпрацівник” в 1929 р., “художні частини театрів та культвідділи профспілок нічого не зробили для того, щоб скерувати культпоходи [робітників у театри. – Авт.] на рейки культосвітньої роботи”.

Відповідальність за провал цієї політики покладалася на адміністрацію театрів: “Робітник не відчуває, що його поради й критику сприймають серйозно, що він справді має вплив на роботу театру”, — звинувачував театральних діячів у недбалому ставленні до думки робітників орган Політосвіти Наркомосу, культвідділу ВУРПС та ЦК спілки Робмис журнал “Культпрацівник”.

Співробітництво артистів з робітниками мусили зміцнити конференції робітничих глядачів, які проводились за участю делегатів окремих театральних та фабрично-заводських колективів, а на загальноміському рівні — всіх міських театрів та відділень

професійних спілок. Однак перші обговорення театральних вистав, влаштовані профспілками у 1929 р., які гучно називалися конференціями, відбувались у формі мітингів. Робітничі глядачі не були спроможні вести театральні диспути і приходили на конференції заради видовищ, а не диспутів. Вони не охоче слухали навіть короткі лекції з історії театального мистецтва, які передували виставам⁴⁵.

Хоча конференції робітничих глядачів організовувалися під гаслом “оробітничення театрв”, вони мали на меті ідеологізацію театральної діяльності на замовлення державної партії. Не випадково заключне слово на цих конференціях надавалося керівникам професійних спілок, які від імені робітників проводили “державну лінію”. Це засвідчує виступ голови культвідділу ВУРПС М. Рабічева на театральному диспуті, який відбувся в червні 1929 р. в українському театрі Леся Курбаса “Березіль”.

Цей виступ містив настанови театральним діячам щодо необхідності посилення ідеологічної спрямованості театального мистецтва. М. Рабічев розпочав із загального звинувачення українського театру в ігноруванні “соціального замовлення” робітників та ухили до національної за формою, але міщанської за змістом драматургії. Він підкреслював: “...Якщо робітничий глядач, робітництво вирушило до укртеатру, то наш театр до робітництва ще не вирушив”. М. Рабічев критикував Л. Курбаса за постановку на сцені “Березолі” п’єс, які нібито втратили актуальність, оскільки висміювали міщанську психологію (йшлося про п’єси М. Куліша “Мина Мазайло”, “Алло на хвилі”, “Ділок” та В. Вінниченка “Над безодньою”). “Кому це потрібно?” — запитував Рабічев учасників диспуту і сам же відповідав: “Це потрібно тому, хто нічого, окрім національних проблем, не бачить”. “Годі показувати самого міщанина, час показувати робітництво!” — закликав він режисера театру. Своє звернення до Курбаса — організувати драматургію відповідно до “генеральної лінії пролетаріату” — “лінії на індустріалізацію, на будівництво, на боротьбу з цілим буржуазним всесвітом, на соціалістичне змагання”, — керівник культвідділу ВУРПС адресував усім керівникам українських театрв.

Дісталосся Курбасу і за його виступ на з’їзді, в якому той ставив під сумнів доцільність політики “оробітничення” театру. У відповідь на зауваження керівника “Березолі”, що пролетаріат поповнюється вихідцями із села, які навіть не розуміють, що таке театр, і яким треба давати спеціальний популярний театр, Рабічев

вказав Курбасу на те, що через суто мистецькі дискусії той не займався театральною освітою харківського робітництва — не виїжджав до клубів й підприємств, не організував у театрі художньої ради, яка повинна була стати “методологічною лабораторією в справах масового театрального руху”. Завершуючи критику Курбаса, Рабічев зауважив, що “саме пролетарське оточення навколо театру, пролетарська аудиторія театру наповнять національний театр пролетарським змістом”, оскільки саме таке оточення стане “запорукою того, що театр буде свідомо проводити пролетарську ідеологію”⁴⁶.

“Пролетарське оточення” навколо театру “Березіль” було утворене влітку 1928 р. На першому засіданні художньої ради театру, із 75 членів якої переважали представники окрпарткому, Харківської обласної ради професійних спілок, обласних відділень спілок металістів і гірників, харківського військового гарнізону і робітники делегати головних заводів міста — ГЕЗ, ХПЗ, “Серп і молот” (артисти, письменники та кореспонденти столичних газет і журналів були в меншості), знову головував М. Рабічев. Він закликав членів ради організувати її роботу за прикладом виробничих нарад, тобто перейти від затвердження репертуару театру до обговорювання питань театрального виробництва. Для підтримки діяльності ради з боку робітничої громадськості Рабічев запропонував її членам не обмежуватися роботою у театрі, а переносити її на підприємства.

Під тиском профспілок трупа “Березолю” змінила репертуар і почала виїжджати з концертами на виробництво. Спеціально для таких поїздок на замовлення культвідділу ВУРПС було поставлено агітаційну п’єску “Промова в лицях” — про проблеми театру і завдання “Березолю”⁴⁷.

Нові кроки на шляху до “оробітничення” театрів були зроблені у вересні 1929 р. за пропозицією завідуючого культвідділом харківського райкому спілки металістів З. Невельського. По-перше, члени професійних спілок були залучені до ідеологічного контролю за діяльністю керівних державних органів у галузі мистецтва. Зокрема, при Наркомосі було утворено розширену художньо-політичну раду за участю 120 представників громадських, профспілкових, письменницьких організацій та театральних закладів, яка взяла під ідеологічний нагляд діяльність Головного державного управління у справах мистецтва (Головмистецтва) Наркомосу. А, по-друге, політика “висуванства”, яка раніше застосовувалася для оробітничення радянських й господарських

установ, була поширена на театральні заклади. Тобто, за пропозицією профспілкових органів, до складу професійних театральних труп почали висувати членів аматорських театральних колективів⁴⁸.

Завданням політичної пропаганди була підпорядкована і діяльність аматорських театрів. Самодіяльні робітничі театральні колективи — так звані театри “Синьої блузи” організовувалися як “театри діючої пропаганди”, “апарати культурної реклами” агітпропів, за аналогією з театрами “Червоної блузи” німецьких комуністів, які виникли у 1923 р. на протигагу робітничим театрам, якими керувала “Спілка робітничих театрів Німеччини” на чолі з соціал-демократами. Як і “червоноблузники”, “синьоблузники” вважали, що “місце робітничих акторів біля робітників, пролетарських організацій, на їхніх зборах, на підприємствах”. Відстоюючи ідею агітаційно-політичного театру, вони виступали проти постановки на робітничій сцені класичних театральних творів, за театралізацію газетного матеріалу — постановку так званих “живих газет” засобами “революційної естради”. Свій репертуар вони позичали із спеціальних агітаційно-пропагандистських театральних щомісячників, зокрема “синьоблузники” — із журналів “Синя блуза”, який видавався ЦК Робмисом, та “Тверська синя блуза” — орган обласного відділення спілки. Заохочувалася й місцева тематика — твори аматорів, які на думку організаторів робітничих театрів, найбільше відповідали потребам робітничої аудиторії⁴⁹.

Незабаром після організації “живогазетний рух” почав завмирати. Якщо в 1925 р. у Харкові діяло 120 театрів “Синьої блузи”, то в 1926 — 80, а в 1928 — вже не більше півдесятка. По всій Україні наприкінці 20-х років залишилося лише 30 колективів “Синьої блузи”⁵⁰. Низька художня якість вистав “Синьої блузи” не задовольняла глядачів, яким швидко “приїлися” тарабарні марші, примітивні частівки “на злобу дня” під знайомі мотиви, нудні ораторії та колективні читання. Робітничих глядачів більше приваблювали професійний театр та кіно. Тому, з 1927 р. за рішенням Президії ЦК Робмис, “Синя блуза” почала використовуватися як пересувний робітничо-селянський театр для проведення художньої пропаганди на селі, оскільки театральні запити селян були менш вибагливими⁵¹.

За вказівками Головополітосвіти “агітвізки” “Синьої блузи” доставляли селянам книжки та брошури, видані “Держвидавком”, радянські селянські газети та журнали. “Артисти” проводили політичну, агрономічну та санітарну пропаганду, реалізовували

селянську позику. У репертуарі “синьоблузників” були номери революційної естради на зразок клоунади “Будь розумніше й сій чистіше” (реклама сортувалок) та агроп’єси “Геть сільськогосподарську неписьменність!”, “Травосіяння”, “Багатопілля”⁵².

Намагаючись підтримати діяльність “Синьої блузи” в містах, журнал “Культробітник” — орган Політосвіти Наркомосу, культвідділу ВЦРПС та ЦК Робмису пропонував режисерам робітничих театрів змінити орієнтири в сценічній діяльності — звести до мінімуму постановку номерів самодіяльних авторів на місцеві теми, надаючи перевагу творам професійних гумористів та сатириків: естрадним сатиричним номерам та інсценуванню газетних фейлетонів. Враховуючи захоплення глядачів класичними драматичними виставами, “синьоблузникам” пропонувалося об’єднатися з драматичними гуртками і театрами робітничої молоді (ТРАМ. — Абревіатура від рос. назви), які почали організовуватися на основі цих гуртків. Залучаючи молодь до театрів мішаним репертуаром, до якого входили й класичні театральні твори, ТРАМи мали призвичаювати молодь до “живих газет” та клубів⁵³. Однак професійні спілки не поспішали виконувати рішення Політосвіти та ЦК ЛКСМУ про реорганізацію робітничих театрів. У січні 1929 р. на сторінках журналу “Культпрацівник” з’явилася стаття “А по клубах віє вітер”, про розпад “синьої блузи” та відсутність ТРАМів⁵⁴.

Не залишалися поза увагою професійних спілок і справа кінопрокату та кіновиробництва. У 1923 р. при ВУРПС було створено пайове товариство Пролеткіно як республіканський філіал загальносоюзного товариства, заснованого ВЦРПС за участю Московської губернської ради професійних спілок, ПУР, московського комітету РКП, ЦК РКП(б), Комінтерну та Профінтерну. Місцеві відділення Пролеткіно були відкриті на Одещині та на Поділлі.

Спочатку товариство діяло за аналогією з так званими робітничими споживчими театральними кооперативами. На відміну від Всеукраїнського фото-кіно управління (ВУФКу), яке будувало свою діяльність на принципах господарського розрахунку, Пролеткіно надавало пріоритет ідеологічним принципам. До того ж, його робота різнилася створенням кінопересувок, в той час як фото-кінокомітет взяв курс на організацію стаціонарних кінотеатрів на селі. За угодою з Подільським відділенням спілки цукровиків товариство організувало 4 кінопересувки, які майже за рік, з

серпня 1923 по березень 1924 р., відвідали 185 населених пунктів, де провели 492 кіносеанси, які відвідало 120 тис. глядачів⁵⁵.

Досвід роботи подільського відділення Пролеткіно ухвалив II Всеукраїнський з'їзд професійних спілок. Згідно з рішеннями XIII з'їзду РКП(б) "Про залучення до кіносправи уваги пролетарських мас, партійних і профспілкових організацій", він запропонував ВУФКу впорядкувати постачання робітничих клубів фільмами наукового, революційного і виробничого змісту за доступними цінами, а також забезпечити потреби профагітації і профпропаганди. Для врегулювання взаємин робітничих кіно з Всеукраїнським фото-кіно управлінням профспілковий з'їзд постановив утворити ради робітничого кіно при всіх міжспілкових об'єднаннях спілок, які займалися б питаннями "полагодження прокатних планів, цін прокату і мережі кінотеатрів, що постачалися б ВУФКУ на пільгових умовах"⁵⁶.

Рада робітничого кіно при культвідділі ВУРПС була утворена в січні 1925 р. на основі реорганізації кінокомісії. Окружні ради розпочали свою діяльність через два роки — в 1927 р. Того ж року була досягнута домовленість між радою ВУРПС і ВУФКУ про пільгові ціни на квитки у профспілкових кінотеатрах (в розмірі 15 коп. замість 50 коп. для кінотеатрів ВУФКУ), безкоштовну демонстрацію наукових, виробничих та дитячих фільмів, а також про прискорення показу в робітничих клубах стрічок, які пройшли "на комерційних екранах". Задля цього місцеві відділення ВУФКУ повинні були надавати окружним робітничим радам кіно 30% копій художніх фільмів не пізніше 4 тижнів з моменту пуску в прокат⁵⁷.

Наприкінці 20-х років Пролеткіно розширило свою діяльність на сферу кіновиробництва. За положенням "Про склад і функції рад робітничого кіно", затвердженим культвідділом ВУРПС 6 квітня 1928 р., представникам ради ВУРПС надавалося право участі в роботі ВУФКу при обговоренні планів кінопрокату та кіновиробництва. Передбачалися й заходи "суспільного" впливу на діяльність фото-кіно комітету — "організація громадськості навколо кіно, організація робітничого глядача і робітничого критика"⁵⁸.

Напередодні Всеукраїнської кінонаради, скликаної агітаційно-пропагандистським відділом ЦК КП(б)У восени 1928 р., ради робітничого кіно організували диспути в місцевих профспілкових організаціях про діяльність ВУФКу та якість картин. Ці диспути, проведені за сценаріями агітпропу, повинні були створювати

ілюзію самодіяльності профспілкових організацій по виявленню запитів глядачів для їх врахування в розвитку кінопрокату та кіновиробництва, але насправді мусили залучити робітничу громадськість до ідеологічного контролю за діяльністю ВУФКУ та політичного цькування авторів кінокартин, що не відповідали ідеологічним запитам.

Після проведення цих диспутів члени Всеукраїнської ради робітничого кіно були залучені до обговорення планів кіновиробництва: фінансових та тематичних. Участь в опрацюванні тематичного плану ВУФКУ була оголошена “першою організованою спробою утворення насправді потрібних картин як за змістом, так і щодо художньої та ідеологічної цінності”⁵⁹. Під час обговорення цього плану члени ради робітничого кіно внесли пропозиції щодо створення пропагандистських культурно-освітніх фільмів про фізкультуру, проти пияцтва та алкоголізму, а також політико-виховних — про потребу військової підготовки населення, з історії розвитку виробництва й профспілкового руху в Україні. Що ж до постановки художніх фільмів, то були надані рекомендації про випуск картин на “злобу дня” — з життя інтелігенції “на фоні шахтинського процесу” та з жанру радянських комедій і сатири. Всі пропозиції ради робітничого кіно були враховані ВУФКУ⁶⁰.

Професійні спілки використовувалися й для ідеологічного контролю за літературною творчістю та видавничою діяльністю. На початку 20-х років “співробітництву” письменників з владою сприяла спілка Робмис⁶¹. Надалі, згідно з політикою пролетаризації радянської літератури, до ідеологічного нагляду за розвитком літературного процесу почали залучатися виробничі спілки.

В 1925 р. ЦК РКП(б) в резолюції “Про політику партії в галузі художньої літератури” висунув завдання завоювання пролетаріатом провідних позицій в літературі: “Керівництво в галузі літератури належить робітничому класу в цілому, з усіма його матеріальними й ідеологічними ресурсами. Гегемонії пролетарських письменників ще нема, і партія повинна допомогти цим письменникам заробити собі історичне право на цю гегемонію”⁶².

На необхідність формування “пролетарського оточення української художньої літератури” для того, щоб “впливати і, таким чином, соціально нею керувати, одночасно виявляючи нові літературні сили з рядів робітників,” вказувалось у постанові ЦК КП(б)У “Політика партії в справі української художньої літератури”, прийнятій 15 травня 1927 р.⁶³

Першим кроком на шляху оробітнення літератури стало створення в 1927 р. Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП), яка мусила проводити партійну лінію в літературі⁶⁴. Одночасно в робітничих клубах, за ініціативою профспілок, почали організовуватися гуртки починаючих авторів. У 1929 р. в Україні таких гуртків налічувалося 233, і відвідували їх 3,2 тис. членів⁶⁵.

Розпочалося й формування “громадського робітничого оточення”. На Всеукраїнському з’їзді письменників, який відбувся в 1929 р., голова культвідділу ВУРПС М. Рабічев наполягав на необхідності пошуку нових важелів впливу робітничого класу на творчість українських письменників. Він радив зробити літературну критику “знаряддям, що допомагало б виховувати не лише письменника, а й читача, знаряддям, що організувало б читача та вплив читача на письменника”. Рабічев запропонував підтримати “перші зрушення, перші кроки” в цьому напрямку і згадав випадок, коли харківські бібліографічні гуртки виступили проти присудження Державним видавництвом України літературної премії Г. Епіку і таким чином примусили автора книги, яка була висунута на премію, внести зміни до її тексту відповідно до зауважень, висловлених робітниками. Для зміцнення “змички” з робітничими читачами він М. Рабічев порадив пролетарським письменникам частіше відвідувати Донбас і навіть обрати його місцем свого постійного проживання та роботи.

Перетворення бібліографічних гуртків на робітничі Головліти керівник культвідділу ВУРПС обґрунтовував необхідністю боротьби з “дрібнобуржуазною” ідеологією, що заповонила твори українських пролетарських письменників. Гасло “Література мусить бути знаряддям пролетаріату, що поширює його ідеологію” було лейтмотивом його виступу. Рабічев називав відсутність в українській художній літературі творів про пролетарів “загрозливим явищем” і висунув перед письменниками завдання зробити героями сучасної літератури відданих комуністичній ідеології робітників.

Критика керівника культвідділу ВУРПС була спрямована й проти члена українського Пролеткульту та “Спілки пролетарських письменників України” С. Степняка, який назвав вимогу робітничих делегатів писати літературні твори зрозумілою для них мовою “вимогою міщанина, що не хоче помізкувати”. Рабічев затаврував думку Степняка про можливість існування літератури для обраних як “велику небезпеку” для робітничого руху.

“Література має допомагати спілкам, партії подолати цехову місцеву обмеженість, перетворювати психологію окремих прошарків на загальнокласову”, — так визначив завдання пролетарської літератури керівник культвідділу ВУРПС⁶⁶.

Пролеткультівські гасла про гегемонію робітничого класу в створенні соціалістичної культури активно використовувалися владою для ідеологічного тиску на інтелігенцію через організації робітників. Ефективність такого тиску залежала від організаційних зусиль професійних спілок. У випадку, коли профспілкам не вдавалося “мобілізувати робітничу громадськість навколо творів пролетарських письменників”, проведені акції не мали очікуваного результату. Це засвідчує досвід перших читацьких конференцій, на яких головували письменники.

На одну з таких конференцій, скликаних у квітні 1929 р. в Києві, замість металістів і залізничників зібралися справжні читачі, яких профспілкові керівники охрестили “випадковою юрбою”. Члени літературних об’єднань, які головували на цій конференції, замість читання доповідей розгорнули дискусію з читачами. В результаті проведення конференції за запланованим сценарієм, який мав на меті виховання читачів та літераторів, було зірване. Враховуючи цей досвід, партійні комітети стали доручати керівництво читацькими конференціями керівникам професійних спілок⁶⁷.

Незважаючи на проголошення класової політики, ідеологічному контролю підлягала не тільки професійна діяльність членів непролетарських професійних об’єднань, а й культурна самодіяльність членів виробничих спілок. Щоб полегшити державний контроль за розвитком культурного руху робітників, правляча партія намагалася спрямувати його до єдиного річища профспілкового руху. На початку 20-х років більшовики зіткнулися із загрозою організаційного оформлення культурного руху в самодіяльну, незалежну від професійних спілок форму робітничого руху — в організації пролетарської культури, так звані пролеткульти.

Осередки Пролеткульту виникли в Катеринославі, Харкові і Одесі в 1921 р. як самодіяльні студійні, просвітницькі організації робітничого класу за зразком пролеткультівських організацій, які діяли в Росії з 1917 р.⁶⁸ Однак на відміну від російських пролеткультів, які майже чотири роки після “народження” розвивалися в умовах організаційної незалежності, українські досить швидко були взяті під партійно-державний контроль. За

рішенням ЦК КП(б)У, прийнятим у лютому 1922 р., пролеткульти були перетворені на “один із апаратів партії по задоволенню культурних запитів пролетаріату, пов’язаний із державним просвітницьким апаратом, що іде [поруч] з ним під одним прапором марксизму”⁶⁹. Методи діяльності Пролеткульту були розроблені оргбюро по утворенню пролеткультів при агітпропі ЦК КП(б)У і затверджені на першій Всеукраїнській нараді політосвітів⁷⁰.

За директивним листом ЦК КП(б)У від 25 червня 1922 р. всі організації, які здійснювали політичну пропаганду — партійні й профспілкові комітети, та політосвіти мали сприяти роботі оргбюро. Зокрема, професійні спілки відраховували 25% фондів культвідділів на потреби пролеткультів⁷¹.

Координація діяльності органів, що входили до трикутника “політосвіти — профспілки — пролеткульти”, здійснювалася шляхом їх взаємного представництва в керівних органах. Більш того, іноді це представництво здійснювали ті ж самі особи. Так, член ЦК спілки Робмис З. Невський одночасно виконував обов’язки голови Пролеткульту, а представник Пролеткульту в Південбюро ВЦРПС Козочкин⁷² також був членом харківського губернського відділу професійної освіти (губпрофосу) та політосвіти міста Харкова⁷³.

Основною точкою зіткнення пролеткультів та профспілок була клубна робота. Спочатку пролеткульти, на які покладалася боротьба з проникненням буржуазної ідеології у робітниче середовище, були поставлені партією над професійними спілками. Їх члени контролювали тематику лекцій та репертуар вистав робітничих клубів. Крім того, вони розробляли методику клубної роботи. Методологічним культосвітнім центром на Україні став Центральний клуб Пролеткульту, створений у приміщенні колишнього клубу “Комуніст”⁷⁴. Однак домінування пролеткультів над профспілками не було тривалим.

5 травня 1925 р. оргбюро ЦК КП(б)У змінило статус Пролеткульту, перетворивши його на громадську організацію культурно-технічного характеру, яка повинна була допомагати органам Головополітосвіти та культвідділам профспілок у проведенні роботи по розвитку культурно-творчої самодіяльності робітників⁷⁵.

Планам оргбюро пролеткультів щодо організації мережі фабрично-заводських осередків та міських рад пролеткультів у найбільших індустріальних центрах України не судилося здійснитися.⁷⁶ Оргбюро пролеткультів проводило свою діяльність через

нечисленні секції, утворені в робітничих клубах Катеринослава та Харкова (у Харкові їх налічувалося 6, а в Катеринославі — 3)⁷⁷.

Як засвідчують матеріали обстеження Всеукраїнського Пролеткульту, проведеного ЦКК КП(б)У в 1924 р., пролеткульти не поспішали виконувати рішення оргбюро про заборону діяльності в робітничих клубах як самостійних організацій. Щоб придушити намагання пролеткультів вийти з-під контролю державних і профспілкових органів, ЦКК запропонувала агітпропу ЦК КП(б)У “звернути увагу на склад членів студій Пролеткульту та прискорити ліквідацію підсобних підприємств Пролеткульту — фінансового джерела його самостійності”⁷⁸.

Намагання членів пролеткультів проводити роботу без полагодження з професійними спілками викликало незадоволення профспілковців. Між керівниками Пролеткульту та професійних спілок виникали постійні конфлікти. Як зазначалося в листі одного з керівників харківського пролеткульту Благонравова до секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича, працівники ВУРПС та Харківської окружної ради професійних спілок неодноразово намагалися їх ліквідувати, домагаючись розпуску українських пролеткультів. Спочатку ці наміри мотивувалися невідповідністю діяльності Пролеткульту, який очолювали російські літератори З. Невський, Кручинін та Данін, політиці українізації. Однак і після зміни національного складу керівництва Пролеткульту, боротьба не припинилася.

Врешті-решт керівники ВУРПС схилили членів агітпропу ЦК КП(б)У і керівника українського Пролеткульту Миколюка до думки про необхідність ліквідації пролеткультівських організацій на Україні. На нараді агітпропу, що відбулась у січні 1928 р., було прийняте рішення про ліквідацію харківського відділення Пролеткульту. Однак його члени звернулися з протестом до секретаря ЦК КП(б)У, вказавши на суперечливість рішення українського агітпропу позиції ЦК РКП(б)⁷⁹. Щоб запобігти конфлікту з російським компартійним центром, 15 лютого оргбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення, яке цілковито відповідало позиції ЦК РКП(б) щодо пролеткультів: “доручити фракції ВУРПС розробити заходи, які забезпечували б посилення впливу профспілок на роботу Пролеткульту, та розробити організаційні форми взаємин між ними з метою використання [в роботі профспілок установ. — Авт.] пролеткультів, що існують на Україні”⁸⁰. Таким чином, оргбюро намагалося послабити протистояння між профспілками та пролеткультами.

Кінець 20-х років був періодом загострення стосунків профспілок не тільки з пролеткультами, а й деякими добровільними організаціями, керівники яких, відчуваючи стримуючий вплив профспілкового контролю на розвиток самодіяльності робітників, домагалися незалежності від профспілок. На IV Всеукраїнському з'їзді професійних спілок голова культвідділу ВУРПС М. Рабічев зазначив, що серед керівників різних добровільних товариств є багато товаришів, "які вважають, що ми мусимо у нас застосувати досвід Західної Європи", наприклад, Німеччини, де працюють "понад 40 добровільних товариств, співочих, фізкультурних, шахових тощо", а "профспілки самі ... культурної роботи майже не проводять". Рабічев з обуренням розповідав делегатам з'їзду про небезпечну для робітничого руху пропозицію голови товариства "Друзів радіо", якого він принизливо назвав всерадянським "вождем" радянського радіотовариства, передати радіороботу по клубах та червоних кутках від профспілок до радіотовариства.

Занепокоєння керівників профспілок викликало й намагання фізкультурних гуртків, які діяли під керівництвом державних, профспілкових та комсомольських організацій*, об'єднатися в добровільне спортивне товариство, тим більше, що ці намагання підтримали деякі керівники комсомольських організацій України. Розглядаючи фізкультуру як "невіддільну частину культурного виховання, освіти та оздоровлення мас", керівники профспілок не могли допустити її організаційне відокремлення в будь-які самостійні спортивно-гімнастичні об'єднання, "бо це неминуче відірвало б маси фізкультурників від основної політико-освітньої роботи, від основних громадських організацій", які проводять цю роботу.

Добровільні спортивні товариства, які діяли під керівництвом опозиційних до радянської влади організацій, були ліквідовані більшовиками ще в першій половині 20-х років. Після цього боротьба за керівництво фізкультурним рухом розгорнулася між різними державними установами та прорадянськими громадськими організаціями, й, насамперед, між радами фізичної культури

---

* Згідно з постановою оргбюро ЦК РКП(б) від 13 липня 1925 р. організацією фізкультури відали всі державні установи та громадські організації, що займалися освітньо-виховною роботою (профспілки, Червона Армія, РЛКСМ, школи, органи охорони здоров'я і т. ін.) (Маймистов. Не з того кінця (3 приводу добровільних спортивних товариств). // Культробітник. – 1929. – № 12. – С. 1.).

(РФК) — міжвідомчими органами при виконкомах рад та комсомольськими організаціями, які призначали відповідальних секретарів фізкультурних рад, з одного боку, та профспілками — з іншого.

Організаторами фізкультурних гуртків, які почали засновуватися на виробництві та в робітничих клубах на принципах пролетарської фізкультури, були культкомісії профспілок, однак методичне керівництво їх роботою здійснювали РФК на чолі з комсомольськими висуванцями. Але професійні спілки, які фінансували фізкультурну роботу й відповідали за політичне виховання членів гуртків, не бажали визнавати верховенство рад фізкультури. Бюро фізичної культури профспілкових гуртків не погоджували плани роботи з РФК, ігнорували їх постанови, утворювали паралельні з існуючими при РФК комітети, секції і колегії суддів. У відповідь виконкоми рад, при яких існували РФК, розганяли профспілкові фізкультурні організації, які намагалися монополізувати керівництво фізкультурною роботою, звільняли з роботи тих інструкторів, які починали працювати спільно з профспілками без згоди рад фізичної культури.

“Козирями” у міжвідомчій боротьбі були ідеологічні аргументи. Якщо професійні спілки звинувачували керівників фізкультурних рад у намаганні вивести фізкультурний рух із загального русла пролетарської культури, то фізкультурні ради таврували профспілки за забуття — через боротьбу за владу — головного завдання їх діяльності — ідеологічного виховання членів профспілок і, зокрема, фізкультурних гуртків. Взаємними були звинувачення в потуранні “рекордсменству” як наслідку недостатнього ідеологічного контролю за діяльністю інструкторів фізкультури.

Вихід із конфліктної ситуації як профспілки, так і ради фізичної культури бачили в підготовці фізкультурного активу, посиленні ідеологічного контролю за діяльністю інструкторів фізичної культури старої школи та в зміні положення про ради фізичної культури, щоправда, кожен у своїх інтересах. Якщо ради фізичної культури не бажали поступатися керівництвом фізкультурним рухом, то професійні спілки, навпаки, ратували за надання їм повноважень самостійного проведення фізкультурної роботи та за встановлення відповідальності інструкторів фізичної культури, які працювали в профспілкових клубах, перед профспілками.

Кожен із противників обґрунтовував свої претензії до керівництва спортивним рухом запевненнями про те, що тільки

він зможе підготувати нові кадри радянських інструкторів фізичної культури та забезпечити масовий розвиток фізкультурного руху на демократичних засадах. Попри цим заявам як ради фізичної культури, так і профспілки виступали проти організації добровільних товариств, підтримали розпуск спортивного товариства “Спартак”, яким керували комсомольські організації, а також домагалися обмеження сфери діяльності клубу “Динамо” роботою серед співробітників ДПУ та членів їх родин⁸¹.

Проте комсомольські організації не бажали миритися з ліквідацією спортивного товариства “Спартак” й переданням його майна державним закладам та професійним спілкам. У 1927 р. вони спробували домогтися організації добровільних спортивних товариств. З цього приводу ЦК ЛКСМУ розгорнув дискусію в пресі й переніс її на комсомольський з’їзд.

Проти проведення дискусії в профспілкових організаціях виступив голова культурного відділу ВУРПС М. Рабічев. На звинувачення в притискуванні профспілкової демократії, висловлене на його адресу на IV Всеукраїнському з’їзді професійних спілок членом ЦК ЛКСМУ Хохленком, він відповів, що, оскільки його статті з приводу організації добровільних спортивних товариств друкувалися в пресі, професійні спілки з цього питання дискусію вже проводили.

Обгрутовуючи думку про недоцільність організації добровільних спортивних товариств, Рабічев, насамперед, брав до уваги політичні чинники. Його висловлення: “Оці фізкультурні товариства ... можуть багато зашкодити, бо вони, безперечно, спричинюються до збільшення елемента професіоналізації”, — мало політичне підґрунтя. Він розумів, що організація професійних спортивних товариств сприятиме вихованню кадрових спортсменів, тобто непролетарському керівництву та складу спортивного руху. Однак у своєму виступі він зауважив на іншому — недоцільності заснування професійних спортивних товариств і професіоналізації спортсменів, з точки зору господарської доцільності, та на суперечливості їх діяльності інтересам гармонійного розвитку особистості: “Якщо професіоналізація почнеться в радіотоваристві чи “Автодорі”, це навіть добре: матимемо пролетарських техніків, шоферів тощо. Але якщо у нас почнеться професіоналізація борців, голкіперів тощо, то в них м’язи розвиватимуться товщі за голову, то така професіоналізація непотрібна”⁸².

Голова культвідділу ВУРПС закликав делегатів з’їзду дати відсіч спробам організації незалежних фізкультурних товариств,

клубних та бібліотечних об'єднань⁸³. За його пропозицією ІV Всеукраїнський з'їзд професійних спілок запропонував зосередити осередки добровільних товариств на підприємствах, щоб забезпечити пролетарський провід у цих організаціях⁸⁴.

Після закінчення роботи з'їзду профспілкові органи сприяли розпуску так званих “диких” спортивних товариств, утворених активістами спортивного руху з “непманів” та “позбавленців” (громадян, позбавлених виборчих прав з політичних причин), яких не допускали до спортивних гуртів, організованих одержавленими громадськими організаціями та державними органами. Крім того, профспілки намагалися згорнути роботу клубу тенісистів, організованого Всеукраїнською радою фізичної культури в Харкові, до складу якого потрапили особи, позбавлені громадянства, та співробітники чужоземних консульств, які провалили при обранні правління клубу висуванців комуністів та комсомольців.

Захищаючи відомчі інтереси, Рабічев виступив навіть проти організації робітничих спортивних клубів, якщо вони не підлягали керівництву профспілок. Він застерігав, що на базі таких клубів “фізкультурного пролеткульту” може виникнути відособлена форма робітничого руху зі своєю ідеологією⁸⁵.

Активну пропагандистську кампанію проти організації спортивних клубів, які могли спричинити “ланцюгову реакцію” виникнення добровільних товариств — туристів, фотоаматорів, хорових та інших, проводив орган культвідділу ВУРПС журнал “Культробітник”. Лякаючи робітників загрозою використання цих товариств як легальної платформи антирадянської боротьби, він повідомляв про розпуск осередків спортивного товариства “ТСО-Авіахім” “через те, що їх обліпили різні паразити, які використовували марку товариства для злочинних своїх дій і легкої наживи”. Закликаючи робітників виступити “проти розпорошення єдиного культурного процесу (розумілося під проводом профспілок)”, орган культвідділу ВУРПС пропонував за взірць до наслідування рішення останнього з'їзду німецької соціал-демократичної партії про скорочення числа робітничих спортивних товариств та підпорядкування їх соціал-демократичним профспілкам⁸⁶. Проте про організацію німецькими комуністами нових спортивних товариств та про думку з цього приводу Комуністичного спортивного інтернаціоналу не згадувалося⁸⁷.

Таким чином, професійні спілки виступали допоміжними важелями ідеологічного контролю державної партії за культурною самодіяльністю членів професійних спілок та розвитком

радянської культури в цілому. Через утворення профспілкових секцій студентів, наукових працівників, лікарів, інженерів та техніків профспілки намагалися створити умови для проведення принципів класової політики в галузі освіти та науки. Спочатку — взяти під контроль діяльність опозиційних товариств непролетарських верств населення, а потім, після створення аналогічних прорадянських об'єднань при профспілкових секціях, сприяти “поглиненню” ними дореволюційних об'єднань.

Якщо в першій половині 20-х років контроль за діяльністю інтелігенції здійснювався через апарати професійної спілки працівників освіти і мистецтва, то з другої половини — із залученням індустріальних спілок, за участю профспілкових активістів. Спираючись на підтримку робітничої громадськості, влади, по-перше, намагалися видати власне замовлення на культурну революцію за соціальне замовлення робітників. По-друге, надати видимість громадського, профспілкового контролю заходів державного втручання в розвиток науки, мистецтва, освіти і, насамперед, створити ілюзію громадської ініціативи щодо застосування репресій стосовно противників класової політики. Охоплюючи спочатку сферу споживання культурної продукції, до кінця 20-х років “робітничий контроль” поширився на сферу культурного виробництва. Завдяки сприянню професійних спілок культурні заклади почали спрямовувати свою діяльність не на задоволення культурних потреб робітників, а на обслуговування ідеологічних запитів державної партії. Вульгарне перенесення до культурного середовища досвіду організації виробничих нарад у формі художніх рад у театрах, нарад читачів та глядачів, а також політико-художньої ради при Наркоматі освіти спричинило руйнівний вплив на розвиток вітчизняної культури.

Свободи творчості були позбавлені й митці аматори з робітників. Незважаючи на гасло “оробітничення”, влада послідовно здійснювала політику одержавлення Пролеткульту. Щоб полегшити державний контроль за розвитком культурного руху робітників, вона намагалася спрямовувати його до єдиного річища профспілкового руху. Діяльність самодіяльних культурних товариств робітників розглядалася як платформа для антирадянської діяльності.

¹ Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. — Киев, 1986.

² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 48, арк. 42.

-
- ³ Там же, оп. 6, спр. 48, арк. 42, 80 зв.
⁴ Там же, спр. 49, арк. 63 зв.
⁵ Там же, оп. 20, спр. 1494, арк. 73.
⁶ Мельников М. Студенческие организации, их эволюция и перспективы. // Студент революции. - 1923. - № 2-3. - С. 11.
⁷ Вагранский Н. Итоги и перспективы работы студенческих организаций. // Там же. - 1923. - № 6. - С. 9-10.
⁸ Вагранский Н. О профпаботе среди студенчества. // Там же. - 1923. - № 2-3. - С. 21.
⁹ Вагранский Н. Итоги и перспективы работы студенческих организаций. // Там же - 1923. - № 6. - С. 10.
¹⁰ Положение ВЦСПС о студенческих организациях. // Там же. - 1924 - № 1. - С. 100.
¹¹ ЦДАГО України, ф. 20, оп. 7, спр. 36, арк. 8.
¹² Там же, спр. 28, арк. 78.
¹³ Положение ВЦСПС о студенческих организациях. // Студент революции. - 1924. - № 1. - С. 99-100.
¹⁴ ЦДАГО України, ф. 20, оп. 7, спр. 35, арк. 51.
¹⁵ Резолюции Всесоюзного совещания пролетарского студенчества, состоявшегося в Москве 23 апреля 1924 г. // Студент революции. - 1923. - № 3-5. - С. 77.
¹⁶ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов III съезду профсоюзов Украины. - Харьков, 1926. - С. 213.
¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1778, арк. 74.
¹⁸ Середа А. Итоги Всеукраинского совещания пролетстудов. // Студент революции. - 1924. - № 7. - С. 3.
¹⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 120-121.
²⁰ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х — 1930-х років: Соціальний портрет і історична доля. - К., 1992. - С. 66.
²¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 29, арк. 98.
²² Вечерний Киев, 16 листопада 1929; Пролетарська правда, 11 жовтня 1929.
²³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 18.
²⁴ Там же, спр. 3099, арк. 22.
²⁵ Там же, арк. 10-16.
²⁶ Пашерстник А. За опанування українською культурою. // Культробітник. - 1929. - № 20. - С. 35.
²⁷ Касьянов Г.В.
²⁸ ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1519.
²⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 60, арк. 45 зв; ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1519, арк. 112 зв.
³⁰ Короткий відчит про роботу Укрбюра ліксекції. Червень 1926 - січень 1928 р. - Х., 1928. - С. 15-17.
³¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 14.
³² Вестник работников искусств. - 1921. - № 79. - С. 93-97.

-
- ³³ ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, спр. 3, арк.47-48.
- ³⁴ ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, спр. 3, арк. 46, 57.
- ³⁵ Коцин Б. В профдвижении нет пасынков. // Вестник работников искусств. – 1926. – № 5. – С. 2.
- ³⁶ Активістки. // Червоний перець. – 1928. – № 1. – С. 14.
- ³⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 1. – К., 1976. – С. 362.
- ³⁸ Коцин Б. В профдвижении нет пасынков. // Вестник работников искусств. – 1926. – № 5, - С. 2.
- ³⁹ ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, спр. 3 арк. 7; Отчет Всеукраинского комитета работников искусств за 1926 г. К III Всеукраинскому съезду работников искусств. – Х., 1927. – С. 45.
- ⁴⁰ Быстров М Новые организационные формы. // Вестник работников искусств. – 1926. – № 8. – С. 4-5.
- ⁴¹ Тихонович Б. Организация зрителя. // Там же. – 1927. - №7. – С. 5.
- ⁴² Тихонович Б. Крепнущее производство. // Там же. – 1926. – № 1-2. – С. 5.
- ⁴³ Червоний перець. – 1927. – № 10. – С. 7.
- ⁴⁴ І. Д. Бюро організації масового глядача. // Культробітник. – 1929. – № 19. – С. 39.
- ⁴⁵ Лазоршак О. Контроль глядача. // Там же. – 1929. – № 5. – С. 15; Болобан Л. Соціальне замовлення на театри. // Там же. – 1929. – № 9. – С. 1.
- ⁴⁶ Рабічев Н. Українські театри і робітничий глядач. // Там же. – 1929. - № 18. – С. 28-31.
- ⁴⁷ Ю. С. Художня рада при “Березолі”. // Там же. - С. 31-32.
- ⁴⁸ Невельської З. На художньо-політичній раді. // Там же. – С. 33.
- ⁴⁹ Юрий Н. “Синяя блуза” в Одессе. // Вестник работников искусств, 1926. № 3-4. – С. 17; Шевченко Й. Робітничий театр у Німеччині. – Там же. - 1929. - № 5. – С. 47-48.
- ⁵⁰ Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. – К., 1986. - С. 119.
- ⁵¹ “Всерабис” о “синей блузе”. // Вестник работников искусств. – 1926. – № 3-4. – С. 25.
- ⁵² Крестьянский передвижной театр. // Там же. – 1924. – № 1. – С. 9; Юнисов М.В. Театральная самодеятельность 1920-х годов. – Самодеятельное художественное творчество в СССР: Очерки истории. 1927-1932 гг. – Сан-Петербург, 2000. – С. 183.
- ⁵³ Болобан Л. Чи мусить лишитися “жива газета”? // Культробітник. - 1929. - № 1. – С. 3.
- ⁵⁴ Мурзін В. А по клубах віє вітер ... // Там же. – С. 18.
- ⁵⁵ Иванов Ф. Профсоюзи ближе к кино-делу! // Вестник профессионального движения Украины. – 1924. – № 52-53. – С. 65.
- ⁵⁶ Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 года. Стенографический отчет. – Харьков, 1924. – С. 210.

-
- ⁵⁷ Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к 3-му съезду профсоюзов Украины. – Харьков, 1926. – С. 71; ЦДАВО України, ф. 2605, оп. 2, спр. 653, арк. 51-52.
- ⁵⁸ Там же, арк. 45.
- ⁵⁹ Звіт Всеукраїнської ради профспілок (1926-1928). До 4-го з'їзду профспілок України. – Харьков, 1928. – С. 219-220.
- ⁶⁰ Там же, арк. 10
- ⁶¹ ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, спр. 1638, арк. 22.
- ⁶² О партийной и советской печати: Сб. документов. – М., 1954. – С. 343.
- ⁶³ Культурне будівництво в Українській РСР: Зб. документів. – Т. 1. –К., 1959. – С. 351.
- ⁶⁴ Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. – С. 145.
- ⁶⁵ Там же. – С. 148.
- ⁶⁶ Завдання пролетарської літератури (Промова т. Рабічева на Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників). // Культробітник. – 1929. – № 11. – С. 9-18.
- ⁶⁷ Пашерстик А. До масової роботи з читачем. // Там же. – С. 8.
- ⁶⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1771, арк. 196.
- ⁶⁹ Там же, спр. 1515, арк. 93.
- ⁷⁰ Там же, спр. 1419, арк. 1.
- ⁷¹ Зори грядущего. – Х., 1922. – № 5. – Передмова.
- ⁷² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1491, арк. 19 зв.
- ⁷³ ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, спр. 17, л. 2 зв.
- ⁷⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1419, арк. 1.
- ⁷⁵ Там же, оп. 7, спр. 28, арк. 58 зв.
- ⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 2717, оп.1, спр. 17, арк. 2 зв.
- ⁷⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1771, арк. 196, 198.
- ⁷⁸ ЦДАВО України, ф. 539, оп. 2, спр. 1109, арк. 652.
- ⁷⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2702, арк. 101.
- ⁸⁰ Там же, арк. 103.
- ⁸¹ Правис С. О новых формах работы по физкультуре. // Вестник физической культуры. – 1927. – № 6. – С. 2-4.
- ⁸² IV Всеукраїнський з'їзд професійних спілок. 1-8 грудня 1928 р.: Стенографічний звіт. – С. 344.
- ⁸³ Та же. – С. 345.
- ⁸⁴ Там же. – С. 372.
- ⁸⁵ Рабічев. О профсоюзной физкультуре. // Спорт. – 1926. – № 12. – С. 3.
- ⁸⁶ Маймистов. Не з того кінця (З приводу добровільних спортивних товариств. // Культробітник. – 1929. – № 12. – С. 3-8.
- ⁸⁷ IV Всеукраїнський з'їзд професійних спілок. 1-8 грудня 1928 р.: Стенографічний звіт. – С. 366.